

■ Nizami Tağısoy
professor

Azərbaycanda ən yeni ədəbiyyat yaradanlardan olan Şərif Ağayarın yaradıcılığında bir qədər geniş danışmaq istərdik. Şərif ilkin yaradıcılığa folklor ruhlu poetik nümunələr, epik şeirlər ("Namaz", "92-nin mayı", "Qardaş", "Mizrab dırnaqları boyasız", "Sivilizasion", "Küləklərə qarışır ahım") və hekayələr "Dimanın qeydləri", "Evimiz", "Corcinin evi", "Balabəy", "Laçınsız ilk gün" və s. kimi örnəklərlə gəlib, "Kərpic kəsən kişinin dastanı" povestini qələmə alıb və nəhayət, uğur özünü çox gözəltməyib, maraqlı epik, tarixi, etnoqrafik, mifoloji, folklor, dini-mistik motiv və obrazlarla zəngin olan, qaçqınlıq, köçkünlük faciəsinin təəssüfləndirici mənzərəsini yaradan təsvirlər, həm də "Haramı" romanı ilə bədii fikrimizin sınırlarını genişləndirməyə çalışılardan. Müəllifin istər lirik şeirlərində, istər milli və yerli koloriti özündə əks etdirən hekayələrində, istərsə də Aran Qarabağın (bəzən onun dağ hüdudları da daxil olmaqla) Haramı düzünün tarixini "vərəqləyib", həmin ərazidə baş vermiş olaylara və hadisələrə

larına, dini-mistik, metafizik düşüncə tərzinə ulaşdırır.

"Deyilənə görə əsrin əvvəllərincə necə kolluq, şax-şəvəllik olub Haramı düzü. Məxmər dərisi ilə ovçuların aqlını başından alan ceyran, cüyürü də varmış. Sonralar iqlim dəyişməsi buraları yaşıl səhralığa çevirib. Soyuq küləkləri yovşan qoxuyan səhralığa Haramının yovşanları nə qışın sazağına can verir, nə yayın nəfəs kəsən istisinə".

Yazıçı Haramının etimologiyasına nəzər salmaqla, həm də bu etimologiyayı aparıb birbaşa böyük fəte Teymur dövrünə bağlayır: "Haramı el-elat camaatının karvan yolu olub. Bu yollara "Dəvə yolu" da deyiblər. Haramı həm də xam torpaq anlamına gəlir. Bəziləri isə həmin ərazidə yurd salan qoşun-ləşkəri hərəmilər ərazini Hərəmi adlandırlar.

Şərif "Haramı" romanında mistik dünyanı xüsusi şəkildə təqdim etməyi bacarır. Müəllifə görə bir dəfə Haramıda azmış bir kişi hansı tərəfə üz tutursa, yolu tapa bilmir. O çox var-gəl edir. Birdən çal-çağır səsi

malarından danışır, maraqlı başqa bir rəvayəti də dilə gətirir. Qızını su dalınca kəhrizə göndərmiş ata onun sudan gəlmədiyini görüb ardınca kəhrizə gedir və görür ki, qız öz rəfiqələri ilə deyib-gülür. Hirsindən ağız dualı kişi qızına qarışır edir və qız rəfiqələri ilə elə buradaca daşa dönür və s. və i.a. Eyni zamanda biz əsərdə qorxmaz, igid, iri bədənli, sözü üzə deməyi bacaran Səməndər adlı birisi və onun ailəsini də görürük. Onun ləqəbi Qoç Səməndərdir. O, rəhbər adamlar üçün daha qorxuludur.

Müəllif digər məsələlərlə də bağlı mistik hekayətlərini davam etdirir. Tarixdə peyğəmbər aşiqi kimi tanınan yəmənli Veysel Qəranidən söhbət açır. Deyir ki, peyğəmbər öz əbasını Veysel Qəraniyə vəsiyyəət edir və hədiyyəni aparmağı Həzrət Əliyə tapşırır. Həm sevdiyi mübarək zətin ölümü, həm xırqə əhvalatı, üstəlik bu hədiyyənin Əli kimi bir şəxsin Mədinədən Yəməne gətirməsi Veysel kövrəkdir, o, göz yaşları içində əlləri əsə-əsə peyğəmbər hədiyyəsini qəbul edir və bütün bunlar

Əhməd Hərəmi"dəki hadisə və təsvirlər altı məclisdə vəqə olduğu halda, "Haramı" romanında 3 mətn - əsas hadisələri, 7 günlük əhvalatları və folklor janrına uyğun digər məqamları indiki zamanda birinci şəxsin dilindən nəql etməklə oxucuya çatdırır. Onu da qeyd edək ki, "Dastani-Əhməd Hərəmi"də əksini tapmış hadisələr kimi XIV-XV əsrlərdə yaranmış Yusif Məddahın "Vərqa və Gülşə", Şəmsin "Yusif və Züleyxa" poema-dastanlarında da hadisələr altı məclisə bölünmüşdü ki, bu da müəlliflərin əsəri xalq içində yayılıb auditoriya toplama istəyindən irəli gəlirdi.

"Dastani-Əhməd Hərəmi"də olduğu kimi, "Haramı" romanında da qız ana ilə yox, ata ilə övlad valideyn münasibətləri müstəvisində anlaşılır. Bundan başqa romanda həm də qaçqınlıq-köçkünlük, Ermənistan-Azərbaycan müharibəsinin panoramı yaradılır. Bununla belə müəllif görünən detallarla bərabər, həm də Qoç Səməndər obrazının köməyi ilə XIII əsrlə bizim dövrümüz arasında özünəməxsus şəkildə "gəzişir". Müəllifə görə cəmiyyətdə özünə yer tapmayan Qoç Səməndər sanki nə vaxtsa daşa dönüb uçaraq yenidən doğulacağı barədə düşündür.

Şərifin bu romanı haqqında yazanlar onda Frans Kafka, Cek London, Uilyam Folkner, Ernest Heminqvey, Orxan Pamuk və başqalarının yaradıcılığında əxz olunmuş hansısa elementlər görürlər. Bizcə, burada belə yanaşmanın təbii qəbul edilməsi ilə bərabər, həm də Şərifin sırf fərdi bacarığının və etnik-millət təküründən qaynaq alan istedadının gücünü görmək daha məntiqli sığışandır. Romanın əsas xüsusiyyətlərinə, müəllifin hadisələri təqdim etmə, təhkiyəni canlandırma, obrazlara və hadisələrə diqqətçəkmə, əsərin başlıca ideyasını qabartma istəyinə, dil-üslub yaradıcılığına və s. məqamlara dərinləndirən nəzər saldıqda və digər bir sıra hallarda Şərif Ağayarın ədəbi istedadının özəlliyini duymaq mümkündür. O, romandakı hadisələri lokallaşdırdığı kimi, həm də zəruri olduqda onları daha geniş ərazilərdə təsvir etməyə müvəffəq olur. Yərinizdədirsə, "Dastani-Əhməd Hərəmi"də qəhrəman Əhməd Hərəmi Güləndamı Krıma apararkən onu yolda öldürməyi düşündür. Bu yerlərdən keçən Xoca Rüstəm Güləndamı xilas edir. Şərif də "Haramı"da sufi ilə çobanı bir-birinə yaxınlaşdırır. Şərif bütün bu bədii gedişləri, mətnlərarası əlaqələri özəl, orijinal şəkildə qurur.

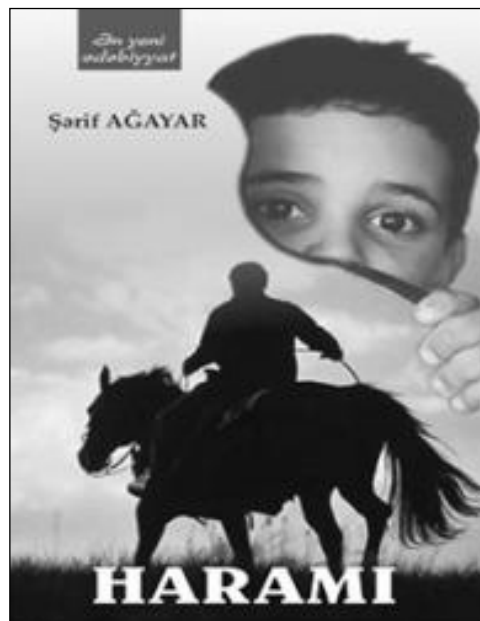
Şərif Ağayarın əsərlərini oxuduqca biz müəllif təkəkküründən süzülüb gələn notları onun sonrakı "Gülüstən" romanında da davam etdirdiyinin şahidi oluruq. Bu romanda da müəllifin həyatı, dünyaya realist, postrealist və postmodernist tərzdə özünəxas münasibət sərgiləməsi maraqlı doğurur. Şərif Sədi Şirazi ("Gülüstən" poeması) dövründən günümüzə qədər Şərq və Qərb kontekstlərini bir araya gətirməklə, mətnlər, təkəkkür, zaman və məkan kontekstlərinin arasında körpü qurmaqla, həm tarixi-mifoloji, həm də realist-postmodernist sənətin qanunları çərçivəsində, postmodernist imkanlardan yararlanır. Belə duyum təzi isə əgər bir tərəfdən mətnin qavranılmasını zədələmirsə, digər tərəfdən müəllif-əsər-oxucu münasibətlərini də zəruri məcraya yönəldir. Onun əsərlərindən "boylanın" postrealist və postmodernist gedişlər milli mənbələrdən qidalanaraq inkişaf edir.

Şərif Ağayarın "Haramı" romanının eskizləri

bədii çözümlər və fəlsəfi düzüm verərək Şərifin üreynin söz və fikirlə dolu olduğunu və içindəkiləri zühur etdirmək üçün müxtəlif bədii priyomlara və formalara üz tutduğunu görmək mümkündür. O, bir tərəfdən, ən yeni ədəbi nümunələr yaratmaq uğrunda düşünüb müəyyən dərəcədə postmodernist yazı tərzinə meyillənirsə, digər tərəfdən, klassikaya (məsələn, Füzuli yaradıcılığına) heyranlığını gizlətməyib romantik auraya bürünürsə, mifoloji-folklor örnəklərə söykənirsə, üçüncü bir tərəfdən gözümüz qarşısında Haramı düzünün görümlü tarixi-gerçək mənzərələrini yaradır. Şərifin romanında "Haramı" təkə buranın ab-havasının portreti kimi diqqəti cəlb etmir, həm də Haramı düzünün - Qarabağın florası və faunası haqqında uğurlu təsvirləri ilə yaddaşda özünə məskən salır. Bu ərazilərin təbii landşaftı, yerli koloriti gözümüz qarşısında əksər xüsusiyyətləri ilə dayanır. Bütün bunlar, bir tərəfdən, oxucu diqqətini daha çox məşğul etməyə hesablanıbsa, digər tərəfdən, onun məqsədi belə maraqlı fonda müxtəlif tarixi dövrlərdə baş vermiş (qoy lap müəllifin fərdi interpretasiyalarından qaynaq almışlar olsun) tarixi hadisə və olayların canlı şəkildə yaradılmasına tuşlanmışdır. Qeyd etdiklərimiz əsərdə realist təsvirlərin, bədii-estetik gedişlərin maraqlı fonunu ortaya qoymuşdur. Bəri başdan deyək ki, "Haramı" romanında Şərif bütün digər ədəbi cərəyanların hamısından daha çox realist fırça sahibi kimi göz önündə durmaqdadır. Çünki Şərif "Haramı"da həm də bu ərazilərdə baş vermiş tarixi hadisələrin bilicisi, tarixçi kimi çıxış edir. Lakin bu heç də belə bir anlam gəlməməlidir ki, Şərif bu romanı yazarkən yalnız realist estetikanın tələbləri çərçivəsində qapanıb qalır. Əsərdə elə məqam və təsvirlərlə rastlaşırıq ki, onlar bizi romanın mifoloji-folklor qat-

əşidir, yaxınlaşanda görür ki, toydur: kabab çəkən kim, bozbaş bişirən kim, samovar qaynadan kim, çalan kim, oynayan kim Kişi oturub yeməyə başlayanda toy əhlinəndən biri onun qolundan yapışdırıb yalvarır: "Nə olar ağzındaki sözü demə". Kişi heç nə başa düşmür. Elə "Bismillah" deyib çörəyə əl aparınca, bayaqdan gördüklərinin hamısı qeyb olur. Kişi cin yığnağına düşdüyünü sonra anlayır. Guya kişi "Bismillah" deməyib, həmin yeməkdən yesəymiş, çevrilib cin olacaqmış.

Mistik təsvirlərdən, rəvayətlərdən yararlanma müəllif tərəfindən yenə də davam etdirilir. Belə ki, əsərdə yeddi qardaş ilanın altı qardaşının öldürüldüyündən yeddincinin isə qardaşlarını öldürəni izləyib Arazın o tayında vurmaq istədiyindən söhbət açılır. Kişi həmin ilanların yeddinci qardaşını orada öldürdükdən sonra Haramıya qayıdır. Ümumiyyətlə, yeddi qardaş ilanla bağlı rəvayət Şərif tərəfindən əsərin infrastrukturunda uğurla oturdulur. Müəllif daha sonra Haramıda insanlar torpağa ürək qızdırdıqlarına görə bu ərazilərdə qəbiristanlıq salınmamasından və elə bu səbəbdən də Haramıya vətən kimi baxılmadığından danışır. Ş.Ağayar yenə də rəvayətə meydan verir və deyir ki, guya Haramıda yalnız bir məzar olub. O da it məzari. Hansısa şah səfərdən qayıdan zaman onun sevimli iti burada öldüyündən o, iti elə oradaca basdırmağı və əsgərlərdən hər birinin ölmüş itin üstünə bir torba torpaq atmasını əmr edir. Qoşun böyük olduğundan bu əsgərlərin hərəsinin oraya tökdüyü bir torba torpaqdan böyük bir təpə yaranır ki, sonra həmin təpəyə Qaraköpəktəpə adı verilir. Müəllif burada Məngələ-nata təpəsindəki dik daşlardan, köçərilərin Haramıya məşuqə kimi bax-

müəllif təqdimatında maraqlı boylarla canlandırılır. Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, Şərif Ağayarın "Haramı" romanı ibrətamizliyinə, əfsanə və rəvayətlərə geniş yer verilməsinə görə bizə qaraqalpaq yazıçısı T.Kaipbergenovun "Qaraqalpaqnamə" romanını xatırladır.

Mistik-mifoloji folklor yönümlü söhbətlər Haramı düzündəki "Spartanın gözü" kəhrizin adı ilə bağlı da davam etdirilir. Eyni zamanda burada Şərif "çoban" sözünün fars dilində "pasiban" kimi izahını verməklə çobanın yol azana kömək etmək istəyindən, xeyirxahlığından danışır, çobanın neyinin Mövlanənin neyini xatırlatdığı, sufi və çoban münasibətlərinə nəzər salmaqla, müəllif bir sıra anlayışlara öz interpretasiyasında aydınlıq gətirir.

Romanın mifoloji-folklor əsasından başqa, həm də ondakı mətnlərarası əlaqələri görmək zəruridir. O, bəzən bizə məlum olan, bəzən isə bəlkə də məlum olmayan - yunan, türk mifologiyası, ilk Azərbaycan XIII əsr yazılı ədəbiyyat nümunəsi "Dastani-Əhməd Hərəmi" və digər mətnlərlə əlaqələr qurur. "Dastani-